

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԷՄՆԱՖՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIX ԴԱՐՈՒՄ
(համքարական ծխակարգ)

Դեռևս միջնադարում հայկական արհեստավորաառևտրական խոշոր կենտրոններում (Անի, Դվին, Կարին, Վան և այլն) և գաղթօջախներում (Կ.Պոլիս, Թիֆլիս, Լվով, Նոր Ջուղա և այլք) ձևավորված արհեստավորական եղբայրությունների՝ համքարությունների հիմնական խնդիրն էր կարգավորել քաղաքի բնակչության սոցիալական, տնտեսական և կենցաղային փոխհարաբերությունների ներդաշնակությունը: XIXդ. հայ խոշոր հետազոտողներից մեկը՝ Կազանի համալսարանի իրավագիտության պրոֆեսոր Սողոմոն Եղիազարյանը (С.Егизаров)¹ ուսումնասիրելով Անդրկովկասի և ի մասնավորի հայկական քաղաքների համքարական կառուցվածքը հետաքրքիր գուգահեռներ է անցկացնում միջնադարյան եվրոպական ցեխերի և վերջիններիս միջև: Եղիազարյանցի կարծիքով, թե՛ արևմտյան և թե՛ արևելյան տիպի կորպորատիվ կառույցները, տնտեսական բնույթի խնդիրներ լուծելուց զատ, ունեին սոցիալ-կարգավորող գործառույթներ, որոնք իրենց իրավական ձևակերպումն էին ստանում իշխանության բարձրագույն մարմինների կողմից հաստատված «Կանոնադրություններում»: Եղիազարյանցն իրավամբ համքարությունները դիտում է որպես քաղաքային համայնքի հասարակական-սոցիալական կառուցվածքի ատաղձ, որի վրա կառուցվում են բոլոր ներքին և արտաքին կապերը: Այստեղ հարկ է նշել, որ հիշյալ կորպորատիվ կառույցների արտաքին կապերի (իշխանություն-համայնք) միջև կան էական տարբերություններ, որոնք Արևմուտքում և Արևելքում հողի սեփականության միմյանցից տարբեր ձևերի գոյության արդյունք են: Եթե միջնադարյան եվրոպական արհեստավորաառևտրական նշանավոր քաղաքները որևէ մեծատունի՝ խոշոր ֆեոդալի սեփականությունն էին և դրա բնակիչները համարվում էին սյուզերենի հպատակները, ապա Արևելքում դրությունն այլ էր: Այստեղ քաղաքները պետական այսինքն՝ միապետի սեփականություն էին, իսկ բնակիչները պետության հպատակներ էին և հարկատու էին պետական գանձարանին: Եվրոպական ցեխերը, ելնելով իրենց համայնքի անդամների ենթակայությունից, հարաբերությունները կարգավորում էին ֆեոդալ-սյուզերենի հետ, իսկ արևելյան համքարականները նույն իրավահարաբերությունների մեջ էին քաղաք-պետության հետ: Ուշ միջնադարյան և նոր դարաշրջանի սկզբի հայ համքարությունների դեպքում գործ ունենք ոչ թե սեփական, այլ օտար (օսմանյան, պարսկական, լեհական, ռուսական և այլք) պետական կառույցներ-հայ համայնք փոխհարաբերությունների հետ: Վերը նշված բոլոր գործառույթներին հայ համքարությունների պարագայում ավելանում է մեկ այլ կարևոր «պարտականություն»՝ համայնքի պաշտպանությունը և նրա կենսապահովման երաշխավորումը:

Ձևավորվելով արևմտահայ արհեստավորաառևտրական կենտրոններից սերված գաղթականության հիմքի վրա՝ Ալեքսանդրապոլը ժառանգեց դեռևս միջնադարից եկող այն բոլոր համքարային ավանդույթները, որոնք հատուկ էին Կարինին, Կարսին և Բայազետին: Սրանից էլ բխում էր այն հասարակական հարաբերությունների և հասարակական կառույցների բնույթը, որը հատուկ էր արևմտահայ դասական քաղաքային համայնքին՝ ներքին լայն ինքնավարություն, պետություն-հանրույթ միջնորդավորված կապեր, ինքնապաշտպանական ավանդական կառույցների վերապրուկներ (նկատի ունենք միջնադարում համքարություններին կից ձևավորված կիսառազմականացված «Կտրինվորաց եղբայրությունների» հասակային խմբերը): Ելնելով արևմտահայ ավանդույթից՝ Ալեքսանդրապոլում արհեստավորական եղբայրությունները կոչվում էին Էսնաֆություն, իսկ նրա անդամները՝ Էսնաֆներ:

¹ С. Е г и з а р о в, Исследования по истории учреждений в Закавказье, ч. II, Городские цехи. Организация и внутреннее управление закавказских амкарств, Казань, 1891.

Բոլոր ներքին իրավական և այլ կենսական կարևոր հասարակական խնդիրները կարգավորվում էին էսնաֆությունների Կանոնադրությամբ և սովորությանի իրավունքի նորմերով: Սկզբնական շրջանում նույնիսկ ռուսական իշխանությունները ձեռնպահ էին մնում քաղաքի բնակչության ներհամայնքային գործերին խառնվելուց (XIX դ. վերջերին կապված Ռուսական կայսրությունում մունիցիպալ բարեփոխումների հետ իրադրությունը փոքր-ինչ փոխվեց): Համքարությունների ղեկավար կառույցներն ու համքարական ավագանին հանդես էին գալիս յուրահատուկ բուֆերի դերում համայնքի և պետական-իշխանական կառույցների միջև: Էսնաֆությունները փորձում էին «մոտիկ չթողնել» իշխանական կառույցներին իրենց հանրության ներքին կյանքին և ամեն կերպ հետ էին պահում իրենց անդամներին պետական մարմինների հետ ավելորդ «շփումներից»: Կորպորատիվ (մասնագիտական) և համայնքային շահերը դրվում էին ամեն ինչից վեր և էսնաֆական ավագանին փորձում էր բոլոր ներքին հարցերն ու ծագած խնդիրները լուծել իրենց հանրության գրավոր և բանավոր իրավական նորմերից ելնելով: Գլխավոր վարպետները (ուստաբաշի) և վարպետաց վարպետները (ուստալար-ուստասի) կարող էին պատժել վարպետներին և ենթավարպետներին այս կամ այն զանցանքի համար կամ էլ լուծել էսնաֆների միջև վեճերը առանց պետական կառույցների միջամտության: Հասարակական կարգի և բարոյական նորմերի պահպանումը ևս այս կամ այն չափով առնչվում էին համքարություններին, որոնք դրանով ինչ-որ տեղ «թեթևացնում էին պետական մարմինների հոգսը»: Այսպես, XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին այն ժամանակների համար բավական մեծ քաղաք հանդիսացող, 30 հազարանոց Ալեքսանդրապոլում ծառայում և հասարակական կարգն էին պահպանում մեկ տասնյակից մի փոքր ավել ժանդարմներ և ոստիկաններ:

Ալեքսանդրապոլի էսնաֆություններն իրականացնում էին համատեղ տնտեսավարման (մեծածախ զներով հումքի համատեղ հայթայթում, գնային քաղաքականության համատեղ կարգավորում և այլն), փոխօգնության և համայնքին զանազան նուսնակներով օգտակար լինելու բազմաթիվ գործառնություններ: Յուրաքանչյուր էսնաֆ պետք է հոգ տաներ իր արհեստակցի մասին, եթե նա որևէ հանգամանքի բերումով ծանր վիճակի մեջ էր ընկել (արհեստավորին կարող էին արամադրել հումք, դրամական օգնություն, պատվեր և այլն, և բնավ էլ պարտադիր չէր, որ օգնողի կամ օգնողների անունը բացահայտվեր): Էսնաֆների խնդիրն էր նաև բարոյական և ավանդությանի նորմերից շեղված արհեստակցներին «դուզ» (ուղիղ) ճանապարհին վերադարձնելը: Եթե որևէ էսնաֆ չարաշահում էր խմիչքը, բացահայտվում էր ընտանեկան դավաճանության մեջ, իր եկամուտներին ոչ հարիր շվայտություն էր անում, կովարար էր ու խառնակիչ կամ էլ ցածրորակ ապրանք էր տալիս գնորդին, ապա արհեստակցի ընկերները սկզբում նրան հանդիմանում էին, եղբայրական խորհուրդներ էին տալիս, և եթե դա էլ չէր օգնում, դիմում էին ամենախիստ միջոցի՝ էսնաֆին «յոլ սուզ» էին անում (զրկում էին վարպետի պատվաշնորհից): Ճյուղային էսնաֆության իզիթբաշին (կատարածուն), կատարելով համքարային ժողովի կամ ուստաբաշու իրահանգը, հանրության ներկայությամբ հանում էր «յոլ սուզ» արված արհեստավորի գոգնոցը և կախում նրա կրպակի դռանը: Այս վարպետի կյանքը քաղաքում այնուհետ վերածվում էր դժոխքի, և նա նույնիսկ կարող էր հեռանալ համայնքից:

Քաղաքի համար կենսական և հոգևոր-մշակութային նշանակություն ունեցող բոլոր ձեռնարկումներում մինչև XIX դ. վերջը-XX դ. սկիզբը որպես հիմնական ղեկավար հանդես էին գալիս էսնաֆությունները: Դրանք եկեղեցիների, հասարակական շինությունների կառուցումն էր, որտեղ էսնաֆներն առանց բացառության աշխատում էին անվճար, քանի որ այս աշխատանքներին մասնակցելը դիտվում էր որպես մի տեսակ մատաղ կամ զոհաբերություն (հին քաղաքային ավանդույթներ ունեցող շատ երկրներում ևս այս աշխատանքները հանրային կեցության ձևերից էին, որոնք, օրինակ, հին հույների մոտ հայտնի էին «լիտուրգիա» անվամբ, որը հայերեն թարգմանվում է «պատարագ»՝ զոհաբերություն):

Համքարությունների սոցիոնորմատիվ գործառնությունները հատկապես հստակ են արտահայտվում քաղաքային համայնքի ներսում սեռատարիքային հարաբերությունների մակարդակում: Համաձայն համքարային Կանոնադրության՝ այդ կազմակերպությունների լիիրավ անդամներ էին տղամարդ վարպետներն ու ենթավարպետները,

սակայն իրականում, սովորութային բանավոր իրավունքի մակարդակում դրանց մեջ ներգրավված էին մաև նրանց կանայք և երեխաները: Քաղաքի սոցիոնորմատիվ մշակույթում հատուկ տեղ էր հատկացվում կնոջը: Վարպետի կինը ամուսնու մահից հետո և անչափահաս զավակների առկայության դեպքում լիակատար իրավունք ուներ տնօրինելու ամուսնու արհեստանոցը կամ կրպակը (վաճառել, վարձով տալ և այլն)՝ նախապես ստանալով ճյուղային համքարության գլխավոր վարպետի համաձայնությունը: Հանգուցյալ վարպետների երեխաները շրջապատված էին հատուկ հոգատարությամբ և ճյուղային համքարությունները, ի հաշիվ իրենց զանձարանի, հոգում էին որբերի կրթության և հետագա ճակատագրի մասին: Համքարական զանձարանից միջոցներ էին տրամադրվում որբ աղջիկների օժիտը պատրաստելու համար: XXդ. սկզբին Ալեքսանդրապոլում համքարությունների միջոցներով կառուցվեցին և պահվում էին երկու սեռերի համար ուսումնական հաստատություններ, որտեղ ոչ լրիվ միջնակարգ կրթության հետ պատանիներն ու աղջիկները հմտանում էին արհեստների մեջ: Հարկ է նշել, որ այս ուսումնական հաստատություններում սովորողների գերակշիռ մասը քաղաքային համայնքի քիչ ապահով ընտանիքներից էին, և այս հարցում ևս համքարությունները ամբողջովին իրականացնում էին իրենց սոցիոնորմավորող գործառույթները: Նրանց միջոցներով 1860-1896 թթ. ընթացքում քաղաքում գործում էր մաև «աղքատանոց», որը հետագայում անցավ քաղաքային Դումայի հոգածության տակ:

XIXդ. վերջի և XXդ. սկզբի համառուսաստանյան լիբերալ բարեփոխումների արդյունքում համքարությունների սոցիոնորմատիվ և կարգավորող գործառույթները զգալիորեն նվազեցին, սակայն մեծ թվով կորպորատիվ ավանդույթներ շարունակեցին կենցաղավարել ընդհուպ մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը և դրանից քիչ հետո: Նոր իշխանությունների ջանքերի շնորհիվ՝ ալեքսանդրապոլյան համքարային ավանդույթներն ու համայնքի կառավարման ավանդական միջոցները XXդ. 30-ական թթ. սկզբներին համարյա ամբողջովին արմատախիլ արվեցին:

Էսնաֆուքյունների կառուցվածքը, համքարական ծխակարգ

Ալեքսանդրապոլի էսնաֆուքյունների թիվը XIXդ. անցնում էր երեսուցից, իսկ համքարային հարաբերությունների շրջանակում ներառված էր արհեստավորաառևտրական քաղաքի համարյա ողջ բնակչությունը:

N	Համքարության անվանումը	անդամների թիվը (վարպետ, ենթավարպետ, աշակերտ)
1	Ատթարներ (մանրավաճառներ)	150
2	Մրգավաճառներ	120
3	Մաշկակարներ	218
4	Խանութպաններ	100
5	Պարանագործներ	45
6	Տրեզագործներ	46
7	Կառապաններ (ֆայտոնցի)	19
8	Քարտաշ-որմնադիրներ (յավուցի)	100
9	Կղմինդրագործներ	12
10	Կաշեգործներ	46
11	Կտոր և թել ներկողներ (շիլաջի)	18
12	Դարբիններ (դամրջի)	247
13	Մագործներ (դասար)	116
14	Պղնձագործներ և կլայեկողներ (դալայջի)	124
15	Զինագործներ	40
16	Հյուսներ (դուրգյար)	23
17	Ատաղձագործներ	150
18	Մոդցարարներ (խզարջի)	44
19	Պայտարներ (մայրանդ)	117
20	Ասիական և եվրոպական դերձակներ	222

21	Կոշկակարներ	100
22	Ոսկերիչ-արծաթագործներ (դույումջի)	63
23	Փականագործներ (շիլինգար)	45
24	Բամբակագործներ և սանձ պատրաստողներ	59
25	Ծխախոտագործներ (թութունջի)	168
26	Ղայթան գործողներ (ղայթանջի)	218
27	Ջուլիակներ	90
28	Գլխարկ կարողներ	65
29	Գզրարներ (հալաջի)	9
30	Հացթուխներ (աքմակջի)	71
31	Բաղնիսպաններ	16
32	Չուռնաջիներ (չալոջի)	23
33	Վառարանագործներ	11
34	Կապույտ գույնով ներկողներ (բոյաջի)	58
35	Մարկիտաններ	89
36	Վարսավիրներ (ղալլաք)	120

Էսնաֆությունները նորաստեղծ Ալեքսանդրապոլում պահպանեցին իրենց ավանդական ներքին կառուցվածքը և ողջ ծիսակարգը, որոնք ձևավորվել և սրբագործվել էին դարերի ընթացքում: 1840-ական թթ. սկզբին Թիֆլիսի գլխավոր վարչությունը հաստատեց Ալեքսանդրապոլի էսնաֆական օրինակելի «Կանոնադրությունը» (սրանից էլ ներքո՝ տարբեր ճյուղային եղբայրություններ ստեղծեցին սեփական կանոնադրական փաստաթղթերը) և մինչև երկրի խորհրդայնացումը այն չնչին փոփոխություններով կիրառվեց որպես իրավական նորմատիվ փաստաթուղթ:

Էսնաֆական աստիճանակարգն ուներ հետևյալ պատկերը. աշակերտ (տեղական բարբառով՝ աշկերտ), ենթավարպետ (խալֆա), վարպետ (ուստա), արհեստավորական որոշակի շարքի (չարսուի) ավագ վարպետ (քեշա կամ քոշա ուստասի), գլխավոր վարպետ (ուստաբաշի) և վերջապես՝ վարպետաց վարպետ (ուստալար-ուստասի): Էսնաֆների միջև խստորեն պահպանվում էին ավագության սկզբունքը և փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտը: Մեկ աստիճանից մյուսին անցումը ինիցիացիոն (ճոնման) ծեսերի կիսաթատերականացված շարք էր, որտեղ յուրաքանչյուր մասնակից ուներ իր դերակատարումը և մասնակցության աստիճանը: Քաղաքային կենսաձևին բնորոշ այս ծիսաշարքում վերապրուկի տեսքով պահպանվել են հնուց եկող հասակային և սոցիալ-մասնագիտական խմբերի անցումային ձևերն ու դրանց սոցիալիզացիայի եղանակները: Էսնաֆական աստիճանակարգի յուրաքանչյուր փուլի հաղթահարումը նշանակում էր նաև հասնել քաղաքային համայնքում որոշակի սոցիալական սանդղակի: Բոլոր ենթավարպետների ու վարպետների շրջանում տարածված էր «եղբար» դիմելաձևը, որը ևս միջնադարյան եղբայրություններից մնացած ավանդույթ և կորպորացիայի անդամության հստակ ցուցիչ էր:

Արհեստավորական եղբայրության առաջին աստիճանը աշակերտության համակարգն էր: Ճյուղային յուրաքանչյուր էսնաֆություն սահմանում էր աշակերտության որոշակի ժամանակահատված՝ էլնելով արհեստին տիրապետելու դժվարության աստիճանից: Երբ ծնողը պատանուն բերում էր վարպետի մոտ աշակերտության, ասում էր. «Օսկոռը քեզի, միսը ընձի, դուրս իրան մայե քու զավակի պես», և վարպետը, համաձայն Կանոնական նորմի, պարտավոր էր խոստանալ, որ աշակերտին չի տարբերի իր հարազատ զավակներից և նրան «փեշակ» (արհեստ) կտվորեցնի: Վարպետը սկզբում ստուգում էր, թե որքան ուշիմ (ֆայմով) էր ապագա աշակերտը, և եթե հետագայում նա սովորելու ձգտում չէր ցուցաբերում, ապա հեռացվում էր արհեստանոցից:՝ Աշակերտներ

* Աշակերտի ուշիմության ստուգման հետաքրքիր եղանակ էին կիրառում դարբինները. Հացի սեղանի մոտ նստած վարպետը ուղարկում էր նորաթուխ աշակերտին ջուր բերելու, և երբ սա վերադառնում էր երկաթյա բաժակի ունկը (կանթը) բռնած, ապա վարպետը լուռ ու մունջ վերցնում էր բաժակը «անֆայմի» (ոչ ուշիմի) ձեռքից, թափում էր ջուրը և բաժակին ամրացնում էր նոր կանթ՝

ընդ սկզբնական տարիներին ոչ միայն արհեստ էին սովորում, այլև վարպետի տանը զանազան կենցաղային հանձնարարություններ էին կատարում (օրինակ՝ վարպետի երեխաներին ամեն շաբաթ ուղեկցում էին բաղնիք): Վարպետը պարտավոր էր աշակերտին «շազիրդանե» (աշակերտավարձ) վճարել, որը կուտակվում էր հետագայում ենթավարպետ ձեռնադրվելիս զանազան ծախսերը հոգալու համար: Աշակերտի համար վարպետը նաև դաստիարակ էր, որը խրատներ էր տալիս, մատնանշում էր քրիստոնեին վայել ճշմարիտ ուղին, սովորեցնում էր պապերի նիստ ու կացը և ծանոթացնում էսնաֆական ավանդույթներին: Կարգազանց աշակերտներին վարպետը կարող էր հանդիմանել, «ուստի սիլա» (ապտակ) տալ (հարկ է նշել, որ էսնաֆական շրջանակներում չէին խրախուսվում մարմնական պատիժները, և հին վարպետները համոզված էին, որ «Մէ լեղի խոսքը հազար հատ սիլա արժէ») կամ վռնդել արհեստանոցից: Դաստիարակության յուրօրինակ ձև էր հիշոց-հայեցողությունը, որն աշակերտը պետք է ընդուներ որպես «օրշնանք» (օրհնանք):

Էսնաֆական հաջորդ աստիճանը ենթավարպետն էր, որին անվանում էին խալֆա կամ կես ուստա: Երբ աշակերտության շրջանն ավարտվում էր, վարպետի առաջարկով տվյալ էսնաֆության մի քանի վարպետ և ուստաբաշին որոշակի ծիսական արարողություններ իրականացնելուց հետո նախկին աշակերտին խալֆայության աստիճան էին տալիս: Ապագա ենթավարպետը կամ նրա ծնողները պարտավոր էին «խալֆայացու հախ» (վճար) տալ վարպետին, սեղան գցել և թաշկինակներ նվիրել ուստաբաշուն, իզիթբաշուն և իր վարպետին: Ձևերուց հետո խալֆայի կատարած ինքնուրույն աշխատանքը ուստաբաշին դիմում էր հավաքված վարպետներին. «Ուստեք, իսիզ կռնա՞ խալֆա էղնի» և ստանալով դրական պատասխան՝ ասում էր. «Էս տղի մեղքը ձեր վիզը»: Մրանից հետո խալֆան մի երկու «ուստի սիլա» էր ստանում իր վարպետից և լսում էր հետևյալ ուսանելի բարենադրանքը. «Չտեսածդ չվկայես, չսածդ չխոսիս, չդրածդ չվերցնես, մեր փիրի անեծքին ենթարկվիս, թե էս պատվիրանները չկատարես»: Նորընծա ենթավարպետներից շատերը շարունակում էին աշխատել իրենց վարպետի արհեստանոցում կամ էլ, եթե վարպետը ցանկություն և օգնություն էր ցուցաբերում կարող էր բացել սեփական կրպակը: Այսպիսի օգնություն ցուցաբերած վարպետները մեծ հարգանք էին վայելում քաղաքում, և վարպետն ինչքան շատ խալֆա էր պատրաստել, այնքան մեծ էր նրա հեղինակությունը: Օգնություն ստացած խալֆաներին Ալեքսանդրապոլում անվանում էին «չրադ» (ճրագ), քանի որ արհեստանոց և գործիքներ տրամադրած վարպետը, մտնելով նորաբաց կրպակը, մոմ կամ ճրագ էր վառում օջախին: Խալֆաները կամ կես ուստաները մասնակցում էին էսնաֆական ժողովներին և նրանց կողմից իրականացվող միջոցառումներին, սակայն մինչև վարպետ դառնալը չէին համարվում էսնաֆության լիիրավ անդամներ:

Վարպետները էսնաֆության լիիրավ անդամ էին և քաղաքում մեծ հարգանք էին վայելում: Խալֆայից ուստա դառնալու գործընթացը ևս ուղեկցվում էր հատուկ ծիսական արարողություններով և պարտադիր գործողություններով: Վարպետացուի ուսուցիչ ուստան էսնաֆության վարչական մարմնին կամ ժողովին էր ներկայացնում թեկնածուին՝ թվելով նրա բոլոր արժանիքները: Վարպետացուի աշխատանքին հավանություն տալուց հետո ուստաբաշին նշանակում էր ձեռնադրության օրը և տեղը: Վարպետ ձեռնադրելու համար կարևոր պայման էր համարվում նաև թեկնածուի տարիքը, քանի որ հարիք ու վայել չէր անբեղ-անմորուս մեկին հավասարների շարքը դասելը: Բնության գրկում որևէ տեղ՝ դաշտում, ավանդական կերուխումի վայրերում (XIXդ. երկրորդ կեսից հիմնականում հավաքվում էին Քյանդարովենց այգում) տվյալ էսնաֆության ուստաբաշու գլխավորությամբ հավաքվում էին վարպետները և նստում ըստ կարգի: Ուսուցչի հարցին թե՛ «Դու ի՞նչ կըսես», վարպետացուն, ցույց տալով վարպետներին, պատասխանում էր. «Կամքը ինձնցն է»: Վարպետների համաձայնությունը ստանալուց հետո ուստաբաշին թաշկինակ կամ փուշի (քող) էր քցում վարպետացուի գլխին, իսկ ուսուցիչ-վարպետը ի նշան «օրթաղության» (գործակցության, հավասար

նորից նրան ջրի ուղարկելով: Երբ «անֆայն»-ը վերադառնում էր՝ արդեն երկու կանթը բռնած, վարպետը սրան վռնդում էր՝ բացատրելով, որ կանթն իր համար է խփված, քանզի իր ձեռքերը մաքուր չեն և կարող են մրտնել բաժակի շուրթը:

իրավունքներ ստանալու) ձախ ձեռքով գրկում է նրա պարանոցը: Ծեսին ներկա գտնվող քահանան «Մաշտոց»-ի աշակերտ ձեռնադրվելու հատվածն էր կարդում: Ուստարաշին, նախօրոք հեռացնելով երիտասարդ էսնաֆներին, օձյալ վարպետի ականջին շշմշում էր հետևյալ ծածկագիր-բանաձևը. «Օր կհարցնեն՝ ուրտեղ ես օձվեղ, կսես օր ձեռնադրվել եմ քաղաքը, կապուտ գմբեթի տակ, կանանչ խալու վրա»: Այնուհետև ուստարաշին հայրական խրատ էր կարդում, ուսուցիչ-վարպետը «ուստա սիլասի» էր տալիս, վարպետացուն որպես «հախ» ներկաներին նվիրում էր խալաթ, փուշի արխալուղ, քաշկինակ, և սկսվում էր խնջույքը: Ձեռնադրված նորաթուխ վարպետը կարող էր «օրթախությամբ» (կիսովի) աշխատել իր ուսուցիչ-վարպետի հետ կամ էլ բացել սեփական գործը: Վարպետը էսնաֆության լիիրավ անդամ էր. մինչ իր մահը օգտվում էր այն արտոնություններից և իրավունքներից, որոնք բխում էին իր բարձր կարգավիճակից:

Ալեքսանդրապոլում անընդհատ ընդլայնվում էր քաղաքի գործարար հատվածն ու շուկան, ուստի նոր առաջացած արհեստավորական շարքերը կառավարելու համար ստեղծվում է «քոշա ուստասիի» պաշտոնը (այն բացակայում է արևելահայ մյուս համքարություններում), որը հաշվետու էր ճյուղային էսնաֆության ղեկավարության առջև և կարգավորում էր տվյալ տարածքում աշխատող արհեստավորների միջև հարաբերությունները:

Ճյուղային համքարության գլուխ կանգնած էր ուստարաշին, որը պետք է լիներ հմուտ, առաքինի և պատվարժան վարպետ: Ուստարաշու հեղինակությունը չափազանց մեծ էր էսնաֆների և քաղաքային հասարակության շրջանում: Նա էր հարթում էսնաֆների միջև ծագած վեճերն ու տարաձայնությունները, պատժում կարգազանցներին, կազմակերպում կարիքավորների օգնությունը, հոգ տանում որբերի և այրիների մասին, կապող օղակ էր իշխանությունների և իրեն ենթակա էսնաֆների միջև:

Ալեքսանդրապոլի ուստարաշիներն իրենց շրջանից ընտրում էին վարպետաց վարպետին, որի գործառույթներն ավելի շատ ներկայացուցչական էին:

Էսնաֆական կառավարման կառույցը ներկայացնում էին մի քանի պաշտոնյա՝ ուստարաշին, աղսախկալները (օգնականները), խազնադարը (զանձապահ) և իզիթբաշին (կատարածու): Այս պաշտոնյաներին ընտրում էր ճյուղային էսնաֆության ժողովը և վարչական մարմինը ստանում էր լայն լիազորություններ:

Ալեքսանդրապոլի յուրաքանչյուր էսնաֆություն ուներ իր հովանավոր սուրբը կամ սուրբ նախահայրը («փիրը»), որի պատկերը նկարված էր էսնաֆական դրոշմին: Հայր Հովսեփը հյուսների հովանավորն էր, Դավիթ մարգարեն՝ դարբինների, Աբելը՝ քարտաշ որմնադիրների, Հաբեթի որդի Թորելը՝ պայտագործների, Սբ Հովհան Օձնեցին՝ զինագործների և այլն: Փիրերի անվանակոչության և տաղավար տոների օրերին էսնաֆության անդամները խաչվառներով և դրոշմերով հանդիսավոր ծիսական երթեր էին կազմակերպում, համայնական մատաղ էին մատուցում, ուխտի էին գնում համապատասխան սուրբ նախահայրերին նվիրված սրբավայրերը: Ալեքսանդրապոլցի արհեստավորները երթվում կամ էլ նգովում էին «փիրաց-վարպետաց» անունով:

ГОРОДСКИЕ ЦЕХА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ В XIX ВЕКЕ

___ Резюме ___

___ Г. Аганян ___

Александрополь XIX в. унаследовал цеховые традиции, которые еще в средние века развивались в городах Карин, Карс и Баязет. На их основе сформировались взаимоотношения ремесленных объединений и обществ, которые были присущи западноармянской классической городской общине. В статье рассматриваются основные принципы функционирования городских цехов – эснафств.